

Arheologie și fotografie: perspective istoriografice.

I. (1839-1904)

Cătălin I. NICOLAE*

Abstract: *The use of photography in archaeological research seems to be today a common place, even a condition sine qua non, but this situation is the result of a long evolutionary process of both, a process that begins almost simultaneously in the middle of the XIXth century. Our approach aims to document the historiography of this evolution, as it is mainly reflected within the great European scientific traditions of the era. Interestingly, the historiography of the theme is divided proportionally between photographers and archaeologists, the latter being equally interested in classical and prehistoric archaeology. The chronological cut-up covers the period between Arago's communication (and publication of the text) from the French Academy in 1839, announcing the invention of photography, and its importance and the appearance of Flinders Petrie's volume in 1904, the first modern textbook of archaeology, a fundamental text for the methodology of archaeology in the XXth century.*

Rezumat: *Utilizarea fotografiei în cadrul cercetărilor arheologice pare în prezent un loc comun, chiar o condiție sine qua non, dar această stare de fapt este rezultatul unui proces evolutiv de durată, al ambelor, proces care debutează aproape simultan la mijlocul sec. al XIX-lea. Demersul nostru își propune să documenteze istoriografia acestei evoluții, așa cum este ea reflectată în principal în cadrul marilor tradiții științifice europene. În mod interesant, istoriografia temei este împărțită proporțional între fotografi și arheologi, cei din urmă fiind deopotrivă interesați de arheologia clasică cât și de cea preistorică. Decupajul cronologic acoperă perioada cuprinsă între comunicarea (și publicarea textului) lui Arago de la Academia Franceză din 1839, prin care acesta anunța inventarea fotografiei și importanța sa, și apariția volumului lui Flinders Petrie din anul 1904, primul manual modern de arheologie, text fundamental pentru metodologia arheologiei din sec. XX.*

Keywords: *archaeology, photography, historiography, XIXth century, publications.*

Cuvinte cheie: *arheologie, fotografie, istoriografie, sec. XIX, publicații.*

Roland Barthes, unul dintre cei mai cunoscuți teoreticieni ai fotografiei, afirmă în cunoscutul său studiu dedicat fotografiei că „sec. XIX a inventat istoria și fotografia” (R. Barthes 2009, p. 84). În același sec. XIX însă a fost inventată și arheologia. Poate nu întâmplător *Oxford English Dictionary* menționează prima folosire, în sens modern, a termenului de arheologie în 1837 – „studiul științific al rămășițelor și monumentelor trecutului preistoric” (F.N. Bohrer 2011, p. 27).

Desigur, arheologia nu apare fix în acest moment, ci este rezultatul unei tradiții seculare de interes pentru antichități, fascinație pentru trecut și ruine, colecționare și

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, Academia Română, Calea 13 Septembrie, nr. 13; nicotk@gmail.com.

anticvarism (M. Babeș 1981). În același sens, fotografia, apărută doar doi ani mai târziu, este rezultatul unei îndelungate dorințe umane de a fixa în mod permanent și cât mai realist imaginea lumii înconjurătoare. Acest început comun, deși întâmplător, avea să se dovedească de bun augur, arheologia devenind știința care va profita cel mai mult de avantajele fotografiei, care devine în timp parte integrantă a demersului arheologic.

Importanța și utilitatea fotografiei pentru arheologie apar încă din raportul prezentat în iulie-august 1839 de către François Arago (1786-1853), membru al Academiei Franceze de Științe, despre dagherotipie. În pledoaria sa a subliniat semnificația ei pentru artă și știință în general, dar, de asemenea, a reliefat în mod special și utilitatea ei pentru arheologie: „Pentru a copia milioanele și milioanele de hieroglife care acoperă, chiar numai la exterior, marile monumente de la Theba, Memphis, Karnak și altele ar fi nevoie de zeci de ani și de legiuni de desenatori. Cu ajutorul dagherotipului un singur om ar putea realiza acest lucru cu un imens succes. Dotați Institutul Egiptean cu două sau trei de aparate ale domnului Daguerre¹ și, pe mai multe din marile planșe ale celebrei opere², rezultat al expediției noastre nemuritoare³, un imens număr de hieroglife reprezentate exact așa cum sunt în realitate să le înlocuiască pe cele care acum sunt inventate sau desenate cu aproximare; iar desenele vor depăși peste tot în fidelitate, în redarea culorii locale, opera celor mai buni pictori; și imaginile fotografice, supuse regulilor geometriei, vor permite, cu un efort nu prea mare, obținerea de dimensiuni exacte ale părților cele mai inaccesibile ale monumentelor⁴ (F. Arago 1839).

La scurt timp după anunțul lui Arago, primul care exemplifică practic utilitatea fotografiei pentru arheologie într-o publicație este Sir William Henry Fox Talbot (1800-1877) (J. Hannavy 1976). În 1844 acesta publică probabil prima carte ilustrată cu fotografii, *The Pencil of Nature* (W.H.F. Talbot 1844), și, nu întâmplător, singurul obiect reprodus în două imagini distincte⁵ este o antichitate - o copie de epocă după un bust al lui Patrocle aflat la *British Museum*⁶. Talbot, savant cu multiple preocupări, este și primul care publică o lucrare despre avantajele folosirii fotografiei în cercetarea arheologică, în 1846 – *Talbotipia aplicată [studiului] hieroglifelor*⁷ (W.H.F. Talbot et alii 1846).

¹ Louis-Jacques-Mandé Daguerre (1787-1851), artist și fotograf francez, inventatorul, alături de inginerul Joseph Nicéphore Niépce (1765-1833), al dagherotipiei/fotografiei.

² Arago se referă la Commission des sciences et des arts (eds.), *Description de l'Égypte ou Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'Armée française*, publié par les ordres de Sa Majesté l'Empereur Napoléon le Grand, Paris, L'Imprimerie Impériale, 1809-1929.

³ Este vorba desigur de expediția lui Napoleon Bonaparte în Egipt (1798-1801).

⁴ *Pour copier les millions et millions d'hieroglyphes qui couvrent, même à l'extérieur, les grands monuments de Thèbes, de Memphis, de Karnak, etc., il faudrait des vingtaines d'années et des légions de dessinateurs. Avec le Daguerreotype, un seul homme pourrait mener à bonne fin cet immense travail. Munissez l'institut d'Égypte de deux ou trois appareils de M. Daguerre et sur plusieurs des grandes planches de l'ouvrage célèbre, fruit de notre immortelle expédition, des vastes étendues d'hieroglyphes réels iront remplacer des hieroglyphes fictifs ou de pure convention; et les dessins surpasseront partout en fidélité, en couleur locale, les œuvres des plus habiles peintres; et les images photographiques étant soumises dans leur formation aux règles de la géométrie, permettront, à l'aide d'un petit nombre des données, de remonter aux dimensions exactes des parties les plus élevées, les plus inaccessibles des édifices.*

⁵ Planșa V și Planșa XVII.

⁶ Pentru discuția privind prima carte cu fotografii publicată vezi și L. Schaaf 1979.

⁷ Trebuie totuși menționat că lucrarea în cauză, de mici dimensiuni, a avut un tiraj foarte mic, maxim 25 de exemplare tipărite, fiind astăzi o raritate bibliofilă. Mai interesant este faptul că o versiune prescurtată, lipsită de ilustrație a fost tipărită, cu același titlu, în celebra (în epocă) „The Literary Gazette

Tot despre avantajele folosirii fotografiei în arheologie scrie și Ernest Lacan (1828-1879)⁸ în 1855, în paginile celebrului hebdomadur *La Lumière*, primul jurnal dedicat fotografiei din lume (E. Hermange 1996, p. 1). Articolul său, „Despre fotografie și aplicațiile sale pentru artele frumoase și științe”, începe printr-un elogiu adus personalităților lui Niépce și Daguerre în primul rând, dar și altor fotografi și savanți deja bine cunoscuți în epocă – Fizeau⁹ sau Claudet¹⁰ și continuă printr-o entuziastă prezentare a avantajelor folosirii fotografiei de către cei care călătoresc, ca turiști sau ca exploratori (E.E.A. Lacan 1855). Finalul articolului este o pledoarie pentru utilizarea fotografiei în arheologie, în particular pentru studiul monumentelor istorice, a căror continuă degradare și lipsă de protecție o deplânge, și pentru care fotografierea ar fi unica modalitatea de salvare: „Ce arheolog nu a dorit să vadă castelul Polignac atât de celebru prin legende sale și ale ilustrei familii care l-a construit? Acest prețios monument, ca atâtea altele, se năruie piatră cu piatră; curând o să dispară la fel ca generațiile care l-au locuit, dar grație fotografiei, grație acestui desen cu lumină, el se va păstra așa cum este acum. Toate aceste dărmături din alte vremuri, atât de prețioase pentru arheolog, pentru istoric, pentru pictor, pentru poet, sunt strânse laolaltă de fotografie, care le face nemuritoare. Timpul, revoluțiile, cutremurele, pot distruge castelul până la ultima piatră, dar el trăiește pentru totdeauna în albumul nostru cu fotografii”¹¹ (E.E.A. Lacan 1855, p. 12).

O primă asociere directă între arheologie și fotografie are loc chiar la Chalon-sur-Saône, locul de naștere al fotografiei de pe continentul european, în partea de est a Franței, localitatea de baștină a lui Nicéphore Niépce¹² (1765-1833). Aici, sub auspiciile Societății de istorie și arheologie locale este publicat un studiu datorat unuia dintre membrii marcanți ai Societății în cauză, Édouard Loydreau (1820-1905)¹³, medic, arheolog și fotograf. Broșura, având titlul „Despre fotografia aplicată studiului arheologiei” este publicată în 1857¹⁴ (E. Loydreau 1857), dar reproduce textul a două comunicări ținute de Loydreau la ședințele din zilele de 26 iunie 1856 și 30 iunie 1857 ale Societății. În prima parte a comunicării sale Loydreau aduce un omagiu lui Niépce și invenției sale, prezentând succint „secretele și misterele” fotografiei (E. Loydreau 1857, p. 6). Convinși de utilitatea fotografiei pentru arheologie, nu ezită să-i atribuie calități extraordinare: „Fotografia – prin ceea ce face pentru arheologie este un martor

and Journal of Belles Lettres, Arts, Sciences & c. ”, London, nr. 1546, sâmbătă 5 septembrie 1846, p. 771, introducând oarecum către marele public denumirea de talbotipie, fără însă a oferi lămuririle necesare.

⁸ Bibliotecar la Paris, având doar studii de pictură, membru al *Société héliographique* și al *Société des gens de lettres*, redactor șef (1851-1861) al revistei *La Lumière*, redactor-șef și proprietar (1861-1879) al revistei *Moniteur de la Photographie*, critic de artă, suporter entuziast al fotografiei fără să o fi practicat însă niciodată.

⁹ Armand Hippolyte Louis Fizeau (1819-1896), fizician francez, pasionat de dagherotipie, cu contribuții importante la dezvoltarea foto-gravurii.

¹⁰ Antoine François Jean Claudet (1797-1867), fotograf/dagherotipist francez ce a activat la Londra.

¹¹ *Quel archéologue n'a désiré voir le château de Polignac si célèbre par ses légendes et par l'histoire de la famille illustre qui l'a bâti? Ce précieux monument, comme tant d'autres, tombe pierre a pierre; bientôt il disparaîtra comme les générations qui l'ont habité, mais grâce à la photographie, il restera tel qui l'est encore, dans ce dessin trace par la lumière. Tous ces vieux débris d'un autre âge, si précieux pour l'archéologue, pour l'historien, pour le peintre, pour le poète, la photographie les réunit et les rend immortels. Le temps, les révolutions, les convulsions terrestres peuvent en détruire jusqu'à la dernière pierre, ils vivent désormais dans l'album de nos photographes.*

¹² În privința ortografiei numelui de familie, acesta este apare fie în forma *Niepce*, fie în forma *Niépce*, aceasta ultimă fiind cea pe care o adoptăm și noi.

¹³ Există relativ puține date despre biografia sa, anul nașterii este incert (1819 sau 1820). A fost primar la Chagny și a făcut cercetări arheologice aproape toată viața în situl neolitic de la Chassey.

¹⁴ O a doua ediție, identică, a fost publicată în 1866.

inestimabil – ea spune adevărul, tot adevărul, nimic altceva decât adevărul”¹⁵ (E. Loydreau 1857, p. 13) și insistă asupra superiorității aparatului în reprezentarea realității față de desen. În încheierea demersului său Loydreau atrage totuși atenția că fotografia singură nu este de ajuns pentru obținerea unor imagini utile arheologiei, ci este nevoie de un operator inteligent, care să poată sacrifica spectaculosul în favoarea detaliului clar (E. Loydreau 1857, p. 13-14). În a doua parte a broșurii sale Loydreau prezintă stereoscopul și avantajele sale pentru ilustrarea diverselor obiecte arheologice, dând drept exemplu practic documentarea unei colecții de antichități aparținând unui colecționar local decedat, risipită de rude, dar care datorită documentării fotografice stereoscopice poate fi studiată în detaliu (E. Loydreau 1857, p. 15-29). În mod cât se poate de interesant pledoaria pentru utilizarea fotografiei stereoscopice în arheologie se încheie cu un nou omagiu adus personalității lui Niépce și cu propunerea de a-i ridica o statuie în Chalon-sur-Saône din bronzul unor tunuri capturate la Sevastopol (L. Armand-Calliat 1963).

O altă asociere directă între arheologie și fotografie are loc în 1861, când Jules Chevrier (1816-1883), arheolog, pictor și colecționar, publică o mică broșură sub auspiciile aceleiași Societăți de Istorie și Arheologie din Chalon-sur-Saône, al cărei fondator era, alături de Léopold Niépce (1813-1898)¹⁶. În textul broșurii Chevrier descrie cu lux de amănunte o descoperire făcută într-un hambar aflat pe proprietatea unui anume Marchiz d'Ivry, în cătunul Lux (*sic*), situat la egală distanță între Chalon-sur-Saône și Gras¹⁷ – mai multe ustensile și probe fotografice ce au aparținut chiar lui Nicéphore Niépce (J. Chevrier 1861). Metoda heliografică a lui Niépce este și ea prezentată succint, precum și întreaga istorie a colaborării acestuia cu Daguerre. Piese găsite au fost donate muzeului local, întărind astfel crezul autorului, expus încă de la prima pagină a textului său: „Societățile de Arheologie sunt școli de conservare prin excelență; ele profesează pentru patrimoniul trecutului un respect legitim, care vine să justifice fără încetare toate eforturile noastre pentru recuperarea acestor informații”¹⁸ (J. Chevrier 1861, p. 3). Mai mult o curiozitate bibliofilă decât un studiu tematic, această mică broșură, pusă surprinzător sub titlul „Arheologie și Fotografie” întărește încă de timpuriu legătura dintre cele două profesii.

Aproape două decenii mai târziu constatăm o dezvoltare serioasă a domeniului, în anul 1879 fiind publicat un adevărat manual de fotografie pentru arheologi – *Fotografia aplicată arheologiei* (E. Trutat 1879). Datorat lui Eugène Trutat¹⁹, acesta este un excurs tehnic detaliat privind fotografierea monumentelor, a diverselor piese arheologice precum și a inscripțiilor, pentru cele două categorii din urmă fiind prezentate soluții atât pentru fotografierea pe teren cât și în studio.

¹⁵ *La Photographie – et c'est qui en fait pour les chose d'archéologie, un témoin estimable, – dit la vérité, toute la vérité, rien que la vérité.*

¹⁶ Istoric și arheolog, președinte între 1871-1882 al Societății istorice, arheologice și literare din Lyon. În pofida numelui similar, nu am putut găsi nici o legătură între Léopold și familia fotografiilor Niépce, dar e foarte posibil ca ea să existe.

¹⁷ Cartierul din localitatea Saint-Loup-de-Varennes unde a locuit până la moarte Nicéphore Niépce.

¹⁸ *Les Sociétés d'Archéologie sont des écoles de conservation par excellence; on y professe pour l'héritage du passé un respect légitime, qui viennent sans cesse justifier les enseignements que nous y trouvons.*

¹⁹ Charles Louis Eugène Trutat (1840-1910), geolog, naturalist, fotograf și arheolog francez, conservator și apoi director al *Musée d'Histoire Naturelle de Toulouse*, membru fondator și președinte al *Société Photographique de Toulouse*, membru al *Société Géologique de la France* și al *Société Archéologique du Midi de la France*, autor a mai multor lucrări de fotografie; pentru biografia detaliată vezi și F. Bordes, M.-D. Labails (eds.) 2011.

Încă din introducerea lucrării sale Trutat menționează importanța fotografiei pentru arheologie, insistând asupra avantajelor metodei fotografice pentru înregistrarea informațiilor din teren despre situri, monumente sau obiecte mai mici, dar și asupra datoriei arheologului de a salva nu numai informațiile despre un sit cât și imaginea acestuia: „Arheologul, într-adevăr, caută nu numai să cunoască și să descrie operele secolelor trecute, el încă trebuie și să perpetueze amintirea acestor monumente care îmbătrânesc mai mult sau mai puțin rapid și care vor dispărea mai devreme sau mai târziu; trebuie deci ca arheologul, în același timp să le descrie dar și să reprezinte [fotografic] subiectele pe care vrea să le facă cunoscute”²⁰ (E. Trutat 1879, p. 1).

Trutat este convins de superioritatea metodei fotografice față de orice altă metodă de înregistrare, oferind posibilitatea de a studia în detaliu orice obiect găsit în timpul cercetărilor arheologice: „Dificultățile devin din ce în ce mai mari atunci când e vorba despre reprezentarea unui obiect, a unui monument aflat la mare depărtare și pe care arheologul doar l-a schițat rapid [în carnetul său], fără a avea timpul necesar pentru ai preciza toate detaliile de o manieră suficientă; și totuși acesta este cazul cel mai des întâlnit și cel care oferă cele mai interesante situații de obicei. Din fericire, fotografia oferă modul de a para acest inconvenient, și o poate face cu atâta perfecțiune, încât reproducerile sale permit cel mai adesea studiul absolut complet al unui subiect fără a mai fi nevoie să fie revăzută biserica, basorelieful, inscripția pe care obiectivul [aparaturii de fotografiat] le-a gravat pe placa sensibilă”²¹ (E. Trutat 1879, p. 3).

Membru al mai multor societăți arheologice locale²², Trutat călătorește des la Roma dar și în sudul Franței (J.P. Métaillé 2011), cercetând asiduu monumentele și siturile din această zonă bogată arheologic, conferențiind în fața publicului local în multe ocazii despre cercetările și descoperirile sale (A. Yelles 2020, p. 80), prezentări însoțite întotdeauna de numeroase fotografii, ceea ce-i asigură chiar o oarecare faimă locală: „Trutat a fost apostolul, vulgarizatorul conferințelor [...] el este cel care a ținut la adevăratul principiu al conferințelor cu proiecțiuni: puține cuvinte, și mai ales fără considerații preliminare, publicul bătând din palme cu nerăbdare: lanterna magică cât mai repede!”²³ (H. Beraldi 1904, p. 151-152).

În încheierea capitolului său introductiv Trutat atrage (încă o dată) atenția asupra obligației arheologului de a păstra imaginea obiectelor studiate, considerând absolut necesară și cunoașterea de către arheolog a tuturor procedeele tehnice de realizare a unei înregistrări

²⁰ *L'archéologue, en effet, cherche non-seulement à connaître et à décrire les œuvres des siècles passés, il doit encore perpétuer le souvenir de ces monuments que l'âge atteint avec plus ou moins de rapidité et qui disparaîtront tôt ou tard; il faut donc que l'archéologue, en même temps qu'il les décrit, représente les sujets qu'il veut faire connaître.*

²¹ *Les difficultés deviendront bien autrement grandes lorsque-il s'agira de représenter un objet, un monument place au loin et que bien souvent l'archéologue aura rapidement esquisse, sans avoir le temps de préciser les détails d'une façon suffisante; et cependant c'est le cas qui se présente le plus fréquemment et qui d'ordinaire offre le plus d'intérêt. Heureusement la Photographie donne le moyen de parer à cet inconvénient et elle peut le faire avec tant de perfection, que ses reproductions permettront le plus souvent l'étude absolument complète d'un sujet sans qu'il soit nécessaire de revoir plusieurs fois l'église, le bas-relief, l'inscription que l'objectif aura gravée sur la plaque sensible.*

²² Printre altele menționăm pe cele mai importante: Société Archéologique du Midi de la France și Commission des Monuments Historiques de Toulouse – vezi și Cartailhac 1909-1910.

²³ *Trutat a été l'apôtre, le vulgarisateur de la conférence pyrénéiste; conférencier sobre et élégant, comme un professeur qui a la longue expérience d'un cours devant un auditoire empressé (au Muséum de Toulouse), c'est lui cependant qui a tenu pour le vrai principe de la conférence à projections: peu de paroles, et surtout pas de considérations préliminaires, le public en piaffe d'impatience: la lanterne magique tout de suite!*

fotografice, indiferent dacă el este cel care fotografiază sau nu, principiu ce a fost abandonat total sau parțial de-a lungul vremii de către arheologi: „Eu cred, într-adevăr, că arheologul trebuie să execute el însuși cea mai mare parte a lucrărilor fotografice; numai atunci el va găsi în această metodă [de înregistrare] un auxiliar prețios; și numai când este vorba de tiraje, de imprimare, numai atunci poate să lase altor specialiști grija acestor operațiuni; dar chiar și așa, este absolut necesar ca el să cunoască toate aceste proceduri: numai atunci va putea să impună anumite exigențe în ceea ce privește rezultatele, în concordanță cu subiectul imaginilor dar și al sistemului de imprimare folosit”²⁴ (E. Trutat 1879, p. 8).

În același an 1879 apare un alt studiu dedicat utilizării fotografiei în arheologie (P. Martellièr 1879). Autorul, Paul Martellièr (1830-1921)²⁵, entuziast fotograf, animator al unui fotoclub local dar și al buletinului său, dar și arheolog amator pasionat de istoria locală, disciplină căreia i se dedică mai mult odată cu ieșirea din magistratură, dă dovadă de spirit critic dar și de o bună cunoaștere a resorturilor fotografiei. Astfel, încă din introducerea studiului său el amintește lipsa de profesionalism a numeroaselor societăți savante locale, el însuși membru în rândul unora, numite popular „Societăți de oale sparte”²⁶ (P. Martellièr 1879, p. 215), de cele mai multe ori din cauza slabei pregătiri a membrilor în domeniul arheologiei, motiv pentru care Martellièr insistă pentru folosirea cât mai intensă a fotografiei ca mijloc de documentare a cercetărilor arheologice. Pentru Martellièr arheologia este o știință, iar când vine vorba de știință trebuie să dăm la o parte orice aproximare și orice fantezie, și aici intervine fotografia: „Arheologul [...] trebuie să meargă la fotograf! Iată de ce: pentru că arheologia este o știință, iar ca în toate științele trebuie să înlăturăm cu rigurozitate orice aproximare și orice fantezie”²⁷ (P. Martellièr 1879, p. 216).

Trecând în revistă ilustrațiile arheologice ale principalelor sinteze de arheologie și artă antică din epocă, litografiile majoritatea, el arată lipsa lor de acuratețe dar și detaliile inventate de multe ori de către desenatori, în comparație cu precizia fotografiei. Concluzia lui Martellièr este clară: „Închei concluzionând că o figură arheologică nu este o ilustrație de roman, ea trebuie să fie exactă și seacă precum un proces-verbal, și singurul mijloc prin care putem atinge acest scop este utilizarea fotografiei, care prezintă toate avantajele posibile. Camera obscură nu este un poet, ea nu are vederea slabă, ea nu are imaginație, ea nu constată decât ceea ce este”²⁸ (P. Martellièr 1879, p. 220). Pe lângă avantajele onestității reprezentării, sunt aduse în

²⁴ *Je crois, en effet, que l'archéologue doit exécuter lui-même la plus grande partie du travail photographique; alors seulement il trouvera dans cette méthode un auxiliaire précieux, et ce n'est que lorsque il s'agira des tirages, d'impressions, qu'il devra laisser a des hommes spéciaux le soin de ces manipulations; mais encore, dans ce cas, il lui est indispensable de connaître les procédés: il pourra alors exiger de l'ouvrier des résultats en rapport avec le sujet et avec le système de tirage employé.*

²⁵ Paul Martellièr (1830-1921), istoric local și arheolog amator, pasionat fotograf, pictor și restaurator, magistrat timp de 27 de ani la Blois și fondator al muzeului din Pithiviers (Regiunea Centre-Val de Loire), vicepreședinte al *Photo-Club de Pithiviers*, membru al mai multor societăți savante precum *Société Historique et Archéologique du Gatinais*, *Société Archéologique et Historique de l'Orléanais* sau *Société Archéologique, Scientifique et Littéraire du Vendômois* (J. Devaux 1922-1923).

²⁶ [...] *le vulgaire traite ces associations respectables de Sociétés des pots-cassés.*

²⁷ *L'archéologue [...] il devrait aller chez le photographe! Voici pourquoi: c'est que l'archéologie est une science, et que dans toute science il faut rigoureusement bannir l'à-peu-près et la fantaisie.*

²⁸ *Je finis en concluant qu'une figure archéologique n'est pas une illustration de roman, elle doit être exacte et sèche comme un procès-verbal, et que le seul moyen d'arriver à ce but est l'emploi de la photographie, qui présente tous les avantages possibles. La chambre noire n'est pas poète, elle n'a pas la vue basse, elle n'a pas d'imagination, elle ne constate que ce qui est.*

discuție și rapiditatea documentării, posibilitatea multiplicării fotografiilor, a efectuării chiar de măsurători pe fotografii dar și confortul arheologului – acesta poate studia urmele trecutului așezat pe fotoliul propriu și nu pe terenul plin de pericole: „În plus, imaginile pot fi obținute rapid, ceea ce permite obținerea de mai multe aspecte ale aceluiași obiect; ele pot fi reproduse în număr mare și studiate cu lupa, dacă este necesar. În cabinetul dumneavoastră, puteți studia pe îndelete spărtura unei pietre, curbura unui arc, unghiul unei ogive; puteți face chiar măsurători aproximative care altfel ar fi fost dificil sau periculos a fi realizate pe teren”²⁹ (P. Martellièr 1879, p. 221). Înainte de a încheia pledoaria sa în favoarea utilizării fotografiei Martellièr aduce un alt argument, făcând apel la opera unuia dintre cei mai mari arhitecți și restauratori ai epocii, Viollet-le-Duc. Astfel, el citează opinia acestuia despre importanța fotografiei în opera de restaurare arhitecturală, documentarea fotografică permițând pentru prima oară redactarea unor fișe de monument realiste și ajutând astfel la salvarea a numeroase ruine de la dispariție (P. Martellièr 1879, p. 222).

În final, Martellièr nu lasă loc de interpretări privind opinia sa: „Iată deci concluzia mea: un aparat fotografic trebuie mereu să facă parte din bagajul arheologului.”³⁰ (P. Martellièr 1879, p. 222) – și își exprimă încrederea că perfecționarea tehnologiei va duce la simplificarea utilizării fotografiei de către arheologi.

Optimismul lui Martellièr privitor la utilizarea aparatului de fotografiat de către arheologi este confirmat de un ghid tipărit în ultimul deceniu al secolului XIX de către Comitetul pentru lucrări istorice și științifice de pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice de la Paris (S. Reinach *et alii* 1890). Ghidul, adresat deopotrivă arheologilor dar și călătorilor/exploratorilor teritoriului african aflat sub control francez, este un îndreptar tehnic privind documentarea cercetărilor de teren cu ajutorul fotografiei dar și al releveelor arhitecturale, schițelor topografice și al estampajului. Partea dedicată fotografiei este redactată de Henri Saladin³¹, arhitect specializat în arheologie, care dovedește o foarte bună cunoaștere a tehnici de fotografiere precum și a condițiilor de lucru din nordul Africii (H. Saladin 1890, p. 10-15). Textul său este alcătuit din două părți, prima fiind dedicată *Materialelor*³² necesare fotografierii iar a doua *Modului de operare*³³ pentru fotografierea fiecărui tip de monument întâlnit. Autorul dovedește o foarte bună stăpânire a procedeele tehnice dar și o bună cunoaștere a pieței franceze³⁴ și chiar europene de fotografie. Saladin insistă asupra prezenței scării (indicând chiar din ce material trebuie făcută)³⁵ în fotografii, recomandă fotografierea pieselor mici și a statuilor din trei părți cel puțin, explică ce fel de umbre pot fi obținute în fiecare parte a zilei/anului și cărui tip de monument sunt ele utile. Prezentarea este pragmatică, clară, bogată în detalii, toate acestea sugerând o pregătire solidă în domeniu dar și, mai ales, o prezență solidă a fotografiei în practica științifică a epocii. În mod cert apariția acestei lucrări, la granița dintre secolul al XIX-lea și secolul XX, este un moment important în dezvoltarea

²⁹ *De plus, les images peuvent être prises rapidement, ce qui permet d'obtenir plusieurs aspects du même objet; elles peuvent se reproduire en grand nombre, et être examinées à la loupe, s'il est nécessaire. Dans votre cabinet, vous pourrez étudier à loisir la coupe d'une pierre, la courbe d'un arc, l'angle d'une ogive; vous pourrez même avoir approximativement des mesures qu'il eut été difficile ou dangereux de prendre sur les lieux.*

³⁰ *Voici donc ma conclusion: un appareil photographique devrait toujours faire partie du bagage d'un archéologue.*

³¹ Henri Jules Saladin (1851-1923), arhitect, istoric de artă și orientalist francez, membru al mai multor misiuni arheologice în Africa.

³² A. *Matériel*, p. 10-12.

³³ B. *Manière d'opérer*, p. 13-15.

³⁴ Între altele, recomandă achiziționarea plăcilor de sticlă de la atelierul lui Nadar.

³⁵ [...] *ce mètre fût en ivoire ou en os avec caractères noirs et chiffres noirs, pour que la graduation soit bien visible.*

disciplinei arheologice și mai ales în adoptarea fotografiei în utilizarea pe scară largă în cercetările de profil.

Utilizarea tot mai largă a fotografiei în arheologie este evidențiată și mai bine de apariția în 1896, la doar câțiva ani de la ghidul lui Saladin, a unui catalog de fotografii pentru arheologi (F. Martin-Sabon 1896). Datorat lui Félix Martin-Sabon³⁶, arheolog și fotograf, acesta oferă spre utilizare arheologilor și tuturor celor interesați câteva mii de fotografii cu monumente de pe teritoriul Franței, aflate în diverse stări de conservare, aparținând tuturor epocilor istorice, multe dintre ele nefiind considerate la data realizării fotografiilor drept monumente protejate de lege. Catalogul, a cărui a doua ediție, completată, a apărut în 1899 (F. Martin-Sabon 1899), ulterior fiind publicate și alte trei suplimente³⁷, are o scurtă prefață intitulată *Arheologie și fotografie*, în care Martin-Sabon explică scopul lucrării și motivele care l-au îndemnat să o publice, din surse proprii și fără a urmări neapărat un beneficiu financiar. La fel ca predecesorii săi, Sabon arată importanța documentării fotografice a monumentelor de tot felul, ruinate sau nu, multe amenințate cu dispariția, numind arheologia drept „știință a observației și a studiului în aceeași măsură”³⁸ (F. Martin-Sabon 1896, p. 3-4). Majoritatea monumentelor ilustrate de Sabon sunt prezentate din mai multe unghiuri, cu detalii diverse, acesta insistând în prefața catalogului că este un arheolog devenit fotograf, ceea ce conferă imaginilor sale un caracter mai degrabă științific și documentar în primul rând, decât unul artistic și pitoresc. Martin-Sabon călătorește singur, cu rucsacul în spate³⁹ (F. Martin-Sabon 1896, p. 4), fotografiind și apoi prelucrând negativele în cele două laboratoare amenajate în locuințele sale de la Paris și Ronquerolles, urmând astfel linia trasată de Trutat cu două decenii înainte. Efortul său a fost apreciat încă din epocă (J. Vallery-Radot 1921), nu doar de arheologi⁴⁰ (M. Barrès 1914, p. 368-369), atât catalogul fiind premiat⁴¹ cât și un volum uriaș, cu 3000 de fotografii în format mare (din catalog), prezentat la Expoziția Universală de la Paris de la 1900 care a primit Medalia de aur (H. Person 1935, p. 34). Tot în introducerea catalogului său Martin-Sabon precizează că a donat o sumă de fotografii către Muzeul de Fotografie documentară⁴² înființat de Léon Vidal⁴³ (fotograf cu idei apropiate de ale sale) care avea o

³⁶ Félix Martin-Sabon (1846-1933), arheolog, istoric, fotograf și inginer francez. Membru al mai multor societăți savante precum: *Société historique et archéologique de l'arrondissement de Pontoise et du Vexin*, *Société française d'archéologie*, *Société des antiquaires de France*, *Commission départementale des antiquités et des arts de Seine-et-Oise*; membru corespondent al *Commission des Monuments Historiques*, primar al comunei Ronquerolles (1890-1896) (H. Person 1935).

³⁷ În 1905, 1907 și 1910.

³⁸ [...] et l'Archéologie, science d'observation autant que d'étude [...]

³⁹ [...] je me suis mis en route, sac au dos [...]

⁴⁰ Quant à ceux qui ne peuvent pas rêver sur des chiffres, je les renvoie, s'ils veulent s'émouvoir, à l'admirable collection de photographies archéologiques de M.F. Martin-Sabon. Ce loyal serviteur des églises parcourt la France depuis des années, son appareil photographique à la main.

⁴¹ Cu medalia de argint la Congresul Societăților fotografice de la Reims din 1897 cf. Régner 1897.

⁴² *Musée des Photographies Documentaires de Paris* (1894-1907), muzeu de fotografie creat cu scopul de a păstra o arhivă vizuală a istoriei (Franței), inițiativă oarecum utopică dar nu singulară în epocă, muzee similare fiind înființate și în Anglia (1897) sau Belgia (1898) (E. Challine, L. Meizel 2016). Pentru recepția în epocă vezi și Reyner 1896. În 1901 un muzeu similar este înființat în Elveția, la Geneva (E. Challine 2017, p. 128), iar în 1904 apare ideea unui *Commonwealth Photographic Museum* în Australia (E. Morgenstern 1904).

⁴³ Léon Vidal (1833-1906), fotograf, inventator al unor procese fototehnice și profesor de fotografie la *École des Arts décoratifs* (1879-1905), membru-fondator și secretar general al *Société photographique de Marseille* (1860-1875), redactor-șef al revistei *Le Moniteur de la photographie* (1879-1905, urmându-i

secție de fotografie arheologică, inițiativă unică la acea dată și încă pentru o lungă perioadă de timp după aceea. Același Vidal sublinia într-un articol scris în 1868 că: „Fotografia [...] produce opere care, aflate în centrul colecțiilor viitorului, vor constitui documente irecuzabile pentru știința arheologiei în special, dar și a istoriei în general; documente care vor avea valoarea unor dovezi testimoniale, pentru că, grație fotografiei, vom putea conserva, de-a lungul secolelor, chiar identitatea obiectelor așa cum erau ele văzute de contemporani”⁴⁴ (L. Vidal 1871, p. 129). Merită menționat de asemenea faptul că ambele ediții ale catalogului sunt editate de Adolphe Giraudon, cel care înființase în 1877 o „Bibliotecă de fotografie”⁴⁵ (A. Giraudon 1889), practic o arhivă de imagine⁴⁶ care vindea tuturor celor interesați imagini de artă și arheologie din lumea întreagă. În jurul anului 1900 biblioteca sa cuprindea nu mai puțin de 115000 clișee pe sticlă iar Giraudon se considera „corespondent al tuturor marilor fotografi arheologi” (A. Yelles 2020, p. 59) din Europa. În 1921 Félix Martin-Sabon donează statului francez întreaga sa arhivă fotografică, cuprinzând 15000 de negative (H. Person 1935, p. 34), aflate astăzi la *Médiathèque de l'Architecture et du Patrimoine* din Charenton-le-Pont.

Ideile lui Léon Vidal au fost împărtășite în epocă și de Alfred Liégard⁴⁷, fotograf și anticvar din Caen și care, poate nu întâmplător, publică în anul 1893 un scurt articol intitulat „Fotografia și arheologia” (A. Liégard 1893). Apariția articolului este cauzată de o conferință la care autorul a asistat, despre aplicațiile fotografiei și modul în care aceasta poate fi utilă științei. Plecând de la propriile interese, Liégard promovează cauza arheologiei, văzând fotografia drept modul cel mai simplu de implicare al oricărui cetățean în salvarea patrimoniului arheologic și arhitectural local. Dacă în oraș (Caen) situația monumentelor nu este așa gravă, și datorită existenței mai multor societăți savante, în zona rurală nenumărate biserici și castele medievale în ruină sunt în pericol de dispariție. Liégard îi îndeamnă așadar pe concetățenii săi să se bucure de pitorescul ruinelor, dar și să le fotografieze, contribuind astfel la salvarea lor, subliniind că executarea unei fotografii durează foarte puțin în comparație cu orele necesare unui desen⁴⁸ (A. Liégard 1893, p. 46-47).

lui E. Lacan), președinte al *Chambre syndicale de la photographie* și nu în ultimul rând fondator al *Musée des Photographies Documentaires* alături de Jules Fleury-Hermangis.

⁴⁴ *La photographie [...] produit des œuvres qui, au sein des collections futures, constitueront les documents les plus irrécusables à l'appui de la science archéologique en particulier, et de l'histoire en général; documents qui auront toute la valeur de la preuve testimoniale puisque, grâce à la photographie, on aura pu conserver, à travers les siècles, l'identité même des objets vus par les contemporains.*

⁴⁵ *Bibliothèque Photographique.*

⁴⁶ Practic la sediul editurii, din Paris, se puteau comanda fotografiile menționate în catalog, Giraudon având tiraje pe hârtie, în timp ce negativele erau la Martin-Sabon. Nu de puține ori consultarea acestora era gratuită pentru arheologi și istorici.

⁴⁷ Georges Alfred Anatole Liégard (1865-1934), avocat, fotograf, publicist, anticvar și arheolog amator francez, membru al mai multor societăți savante locale sau naționale precum: *Société des Antiquaires de Normandie* (chiar președinte în 1917), *Académie des Sciences, Arts et Belles Lettres de Caen*, *Société Caennaise de Photographie* (membru fondator și președinte), *Société des Beaux-arts de Caen*, *Société Française d'Archéologie*; redactor-șef al ziarului *Moniteur du Calvados* și al revistei *Bulletin de la Société Caennaise de Photographie*. Alfred Liégard, în jurul anului 1900, visa chiar la un „Luvru al fotografiei” (E. Challine 2017, p. 192).

⁴⁸ *C'est surtout, plus souvent l'un de ces nombreux manoirs ou châteaux, contemporains des luttes féodales, maintenant transformés en fermes et dont les tourelles désormais inutiles tombent en ruines et ne sont pas relevées. Eh bien, c'est tout ce pittoresque, dont nous pouvons au moins conserver l'image. Là où le dessin demandait de longues heures, il nous suffit de quelques minutes pour fixer, d'une manière durable et rigoureusement exacte, les monuments placés devant notre objectif photographique. Rien n'empêche du reste de faire, en même temps qu'une*

În aceeași revistă elvețiană în care Liégard publică modestul său îndemn apare în 1903, sub semnătura bine-cunoscutului deja Eugène Trutat, un nou articol intitulat „Fotografia și arheologia” (E. Trutat 1903). Trutat publică articolul la cererea amicului său Archibald Reiss⁴⁹, redactorul-șef al revistei, pasionat fotograf cu activitate chiar și în domeniul arheologiei. Așadar la aproape un sfert de veac de la prima publicație Trutat reia tema utilizării fotografiei în arheologie, de data aceasta sub forma unui articol și nu al unei lucrări de întindere mai mare – dacă lucrarea din 1879 avea 135 de pagini, noul articol din 1903 are doar 24 de pagini. În cea mai mare parte, articolul este, din păcate, un rezumat al lucrării publicate anterior, ceea ce poate fi pus și pe seama vârstei înaintate a autorului, aflat la 63 de ani, retras din activitate, pensionar, la apusul unei cariere productive și onorabile din toate punctele de vedere.

Articolul debutează cu o introducere în care Trutat pledează cauza utilizării fotografiei în arheologie, amintind de dificultățile începuturilor, de lucrarea scrisă anterior și influența ei asupra mai multor generații de arheologi dar și subliniind faptul că „astăzi nu mai există nici un arheolog care să nu fie și fotograf”⁵⁰ (E. Trutat 1903, p. 304). Ca și Martellièrre înaintea sa, Trutat invocă textul lui Viollet-le-Duc privind importanța fotografiei pentru arhitectură și arheologie: „Fotografia care, în fiecare zi, capătă un rol mai serios în studiile științifice, pare să fi venit la momentul potrivit ca să ajute în această mare operă de restaurare a edificiilor vechi de care se preocupă astăzi întreaga Europă. De fapt, când arhitecții nu aveau la dispoziție decât mijloacele obișnuite ale desenului, chiar și cele mai exacte, precum *camera obscura* de exemplu, era foarte greu să nu faci câteva greșeli, să nu omiți câteva urme abia vizibile. Fotografia are avantajul de a întocmi procese-verbale și documente irefutabile care pot fi consultate ulterior în permanență. La restaurări nu știm așadar cum să folosim cât mai mult fotografia, pentru că de foarte multe ori se descoperă pe o imagine ceea ce nu am văzut pe monumentul în sine”⁵¹ (E. Viollet-le-Duc 1860, p. 33).

După această introducere urmează prezentarea aparaturii necesare arheologului pentru fotografia de teren, care urmează, cu unele diferențe datorate evoluției tehnologice, planul expus în prima lucrare. Interesant, Trutat îl amintește pe Martin-Sabon când explică avantajul unui tip de cutie pentru aparatura fotografică: „Domnul Martin-Sabon, care are și el o mare experiență în aceste expediții foto-arheologice, folosește mici cutii din lemn de plop, foarte robuste [...]”⁵² (E. Trutat 1903, p. 305). Sunt prezentate apoi alte elemente precum trepiedul, obiectivele, plăcile de sticlă, desigur cu unele informații noi. După prezentarea

œuvre intéressante au point de vue archéologique, un paysage artistique, en choisissant le site le plus favorable au monument.

⁴⁹ Rodolphe Archibald Reiss (1875-1929), scriitor, istoric, criminalist, pionier al fotografiei judiciare helvet, redactor-șef al *Revue suisse de photographie* (1902-1906).

⁵⁰ *Aussi il n'y a pas aujourd'hui un archéologue qui ne fasse de la photographie; la chambre noire est devenue sa compagne la plus fidèle.*

⁵¹ *La photographie qui, chaque jour, prend un rôle plus sérieux dans les études scientifiques, semble être venue à point pour aider à ce grand travail de restauration des anciens édifices dont l'Europe entière se préoccupe aujourd'hui. En effet, lorsque les architectes n'avaient à leur disposition que les moyens ordinaires du dessin, même les plus exacts, comme la chambre claire par exemple, il leur était bien difficile de ne pas faire quelques oublis, de ne pas négliger certaines traces à peine apparentes. La photographie présente cet avantage de dresser des procès-verbaux irrécusables et des documents que l'on peut sans cesse consulter. Dans les restaurations, on ne saurait donc trop user de la photographie, car bien souvent on découvre sur une épreuve ce que l'on n'avait pas aperçu sur le monument lui-même.*

⁵² *M. Martin Sabon qui a, lui aussi, une grande expérience de ces expéditions photo-archéologiques, emploie de petites caisses en peuplier, assez robustes [...]*

echipamentului fotografic necesar arheologului Trutat trece la descrierea modului de lucru cu fiecare categorie de monument/artefact, urmând și aici planul expus în prima sa lucrare. Dacă în volumul din 1879 sunt prezentate 11 categorii de monumente/artefacte (Mobilier, Arme, Statui, Stofe, Tapiserii, Tablouri, Emailuri, Faianțe, Costume naționale, Inscriptii și Manuscrise) în articol sunt descrise doar opt astfel de categorii (Mobilier, Arme, Stofe, Tablouri, Emailuri, Faianțe, Inscriptii și Manuscrise), ocupând doar opt pagini, față de cele 30 ale volumului anterior. În multe cazuri (Stofe, Emailuri, Faianțe, Inscriptii, Tablouri, Manuscrise) textul articolului este un rezumat sau chiar o copie întreagă a textului din lucrarea anterioară, numai în câteva cazuri apărând schimbări în partea tehnică. Dacă în cazul *Tapiseriilor* și *Costumelor naționale* eliminarea de la o lucrare la alta pare justă, cele două categorii de artefacte putând avea cu greu legătură cu arheologia⁵³, lipsa categoriei *Statui* nu are nici o justificare în opinia noastră. Articolul se încheie brusc, cu detaliile privind fotografierea manuscriselor, iar Trutat nu avea să mai revină asupra subiectului, deși continuă să publice în revistă până la încetarea apariției acesteia, în 1906, despre fotografie și antropologie, fotografie și astronomie sau fotografia în culori, reluând uneori teme abordate în trecut. Tot aici, într-un articol intitulat „Trecutul, prezentul și viitorul fotografiei” (E. Trutat 1902), Trutat dă dovadă de un extraordinar spirit vizionar (L. Lebart, F. Gaillard 2011, p. 206), închipuind o fotografie debarasată total de întregul arsenal de laborator, viziune împlinită o sută de ani mai târziu odată cu dezvoltarea fotografiei digitale: „Deci putem spera totul de la viitor; fără îndoială că noi transformări vor veni să se schimbe complet metodele actuale; sărurile de argint, singure stăpâne ale fotografiei, ar putea fi foarte bine detronate într-o zi de câteva corpuri de origine organică. Toate operațiunile de dezvoltare, fixare pot dispărea și pot fi înlocuite cu o simplă expunere la lumină. În sfârșit, de ce nu ar trebui să vină o cauză, un principiu necunoscut să dea jos toate principiile care guvernează reacțiile fotografice de astăzi și să deschidă un viitor cu totul nou; orice este posibil, s-ar putea spune”⁵⁴ (E. Trutat 1902, p. 12).

Avansul tehnologic facilitează utilizarea în condiții tot mai diverse a aparatului de fotografiat, inclusiv de către arheologi, astfel că în 1904 Sir William Matthew Flinders Petrie (1853-1942), marele arheolog britanic, îi dedică un capitol întreg⁵⁵ în lucrarea sa fundamentală (Flinders Petrie 1904), primul manual modern de arheologie – *Metode și Obiective în Arheologie* – subliniind utilitatea și importanța acesteia, considerând că aceasta este un instrument esențial pentru documentarea științifică a cercetării arheologice⁵⁶ (W.M. Flinders Petrie 1904, p. 73). Considerat părintele fotografiei arheologice în Egipt (P. Spencer 2012, p. 4-5), Flinders Petrie definește clar rolul fotografiei, considerată *de rigueur* în toate situațiile când alte tipuri de documentare nu puteau fi folosite (S. Gibson, T. Rajak 1990, p. 114-115) – dar în același timp

⁵³ Cel puțin în accepțiunea ei din jurul anului 1900.

⁵⁴ *Aussi pouvons-nous tout espérer de l'avenir; sans nul doute des nouvelles transformations viendront encore changer du tout au tout les méthodes actuelles; les sels d'argent, seuls maîtres en photographie, pourraient bien être détrônés un jour par quelques corps d'origine organique. Toutes les opérations de développement, de fixage peuvent bien disparaître, et être remplacés par une simple exposition à la lumière. Enfin, pourquoi une cause, un principe inconnu ne viendrait-il pas jeter à bas tous les principes qui régissent aujourd'hui les réactions photographiques et ouvrir un avenir entièrement nouveau; tout est possible, peut-on dire.*

⁵⁵ Chapter VII. Photographing, p. 73-84.

⁵⁶ Merită menționat și faptul că Flinders Petrie ilustrează generos cu fotografii manualul său, nu mai puțin de 50 (44 realizate chiar de el), față de doar 20 de desene. Capitolul dedicat fotografiei este ilustrat cu 10 fotografii.

insistă asupra faptului că fotografia poate garanta acuratețea diverselor desene⁵⁷ (W.M. Flinders Petrie 1904, p. 73), o afirmație care arată în continuare nevoia de legitimare a arheologiei (F.N. Bohrer 2011, p. 82) ca știință⁵⁸. În structura lucrării capitolul dedicat fotografiei ocupă același număr de pagini (11) precum cele dedicate altor metode de înregistrare precum desenul (11 pagini) sau estampajul (12 pagini) și are mai multe subcapitole: 1. Aparatul de fotografiat, 2. Pregătirea artefactelor, 3. Lumina, 4. Aranjarea artefactelor, 5. Stereoscopia și 6. Developarea. Textul este aproape în totalitate tehnic și pleacă de la premisa că cititorul/arheologul are deja o calificare oarecare în utilizarea aparatului de fotografiat, o dovadă în plus privind prezența fotografiei în practica curentă arheologică. Dacă indicațiile privind aparatura necesară (subscrise experienței sale în Orientul apropiat, desigur) nu diferă prea mult de cele ale predecesorilor săi, ies în evidență însă indicațiile privind tratamentul diverselor categorii de obiecte sau construcții înainte de fotografiere în teren (F.N. Bohrer 2011, p. 83). Cele mai multe dintre ele se regăsesc în lucrările similare ulterioare precum și în practica arheologică curentă, în timp ce unele, prea intruzive, au fost abandonate⁵⁹.

Lucrarea lui Flinders Petrie pune bazele metodologiei arheologice moderne, modelul său fiind urmat de numeroase alte lucrări similare în sec. XX. Viziunea lui Petrie situează fără dubii fotografia între metodele de înregistrare absolut necesare practicii arheologice curente, ceea ce permite dezvoltarea unei ramuri aparte, fotografia arheologică. Procesul evolutiv al acestei noi ramuri nu este încheiat odată cu opera lui Petrie, lipsindu-i încă suportul teoretic dar și practica auto-interogării și reflexivității, adăugiri absolut necesare care sunt ilustrate ulterior, treptat, în lucrări apărute până spre sfârșitul sec. XX⁶⁰, datorate deopotrivă unor fotografi și arheologi.

◆ Mulțumiri

Acest studiu nu ar fi fost posibil fără îndrumarea profesorului Adrian-Silvan Ionescu, cel care de ne-a călăuzit pașii pe drumurile cât se poate de interesante ale istoriei fotografiei - îi suntem recunoscători și îi dedicăm această modestă contribuție cu ocazia aniversării frumoasei vârste de 70 de ani. Dr. Eduard Andrei și dr. Florian Matei-Popescu au formulat observații asupra primei variante a acestui text, prezentat ca referat de doctorat, le mulțumesc și pe această cale. Dr. Thibaut Castelli mi-a facilitat consultarea bibliografiei franceze; Denisa Sima a făcut același lucru pentru bibliografia engleză - le sunt îndatorat. Profesorul Christopher Musson a contribuit la dezvoltarea interesului meu pentru fotografia arheologică și a sprijinit în numeroase rânduri parcursul meu profesional, pentru care-i mulțumesc și pe această cale.

⁵⁷ *And it is desirable to publish photographs as well as drawings of very important carvings, in order to guarantee the accuracy of the drawing, which is the more useful edition for most purposes.*

⁵⁸ Poate și pentru faptul că deși ocupa o catedră universitară la *University College London*, Flinders Petrie nu avea nici un fel de educație formală.

⁵⁹ De exemplu colorarea unor incizii sau inscripții pentru a le spori vizibilitatea.

⁶⁰ Și care vor constitui textul unui viitor episod al demersului nostru.

◆ Bibliografie

- F. Arago 1839 *Rapport de M. Arago sur le Daguerriotype, Lu à la séance de la Chambre des Députés le 3 juillet 1839 et à l'Académie des Sciences, séance du 9 août*, Bachelier Imprimeur-Libraire, Paris.
- L. Armand-Calliat 1963 Niepce au Musée du Chalon, *Annales de Bourgogne*, tom XXXV, fasc. III, iulie-septembrie, p. 200-201.
- M. Babeș 1981 Marile etape ale dezvoltării arheologiei în România, *SCIVA*, tom 32, nr. 3, iulie-septembrie, p. 319-330.
- M. Barrès 1914 *La Grande pitié des églises de France*, Émile-Paul Frères Éditeurs, Paris.
- R. Barthes 2009 *Camera luminoasă. Însemnări despre fotografie*, Idea Design & Print, Cluj.
- H. Beraldi 1904 *Cent ans aux Pyrénées*, vol. 7, Paris.
- F.N. Bohrer 2011 *Photography and archaeology*, reaktion books, London.
- F. Bordes, M.-D. Labails (eds.) 2011 *Eugène Trutat: savant et photographe*, Éditions du Muséum de Toulouse, Toulouse.
- E. Cartailhac 1909-1910 Notice sur M. Eugène Trutat, membre libre (ancien membre résident), *Bulletin de la Société Archéologique du Midi de la France*, tom 40, nr. 1, p. 173-178.
- E. Challine 2017 *Une Histoire contrariée. Le musée de la photographie en France (1839-1945)*, Éditions Macula, Paris.
- E. Challine, L. Meizel 2016 La fabrique des Archives photo-cinématographiques (1894-1914): du musée des Photographies documentaires aux Archives de la planète, în M. Steinle, J. Maeck (eds.), *L'image d'archives: Une image en devenir*, Presses universitaires de Rennes, Rennes, p. 67-86.
- J. Chevrier 1861 *Archéologie et photographie: Note à propos de J. Nicéphore Niepce, et du dépôt de ses instruments et de ses premières épreuves dans le Musée de Chalon-sur-Saône*, Imprimerie de Montalan, Chalon-sur-Saône.
- J. Devaux 1922-1923 Paul Martellièrre (1830-1921) fondateur du Musée de Pithiviers, *Annales de la Société historique et archéologique du Gatinais*, tom 36, p. 102-110.
- W.M. Flinders Petrie 1904 *Methods & Aims in Archaeology*, Macmillan and Co., London.
- S. Gibson, T. Rajak 1990 Tell El Hessi and the camera: The photographs of Petrie and Bliss, *Palestine Exploration Quarterly*, vol. 122, nr. 2, p. 114-132.

- A. Giraudon 1889 Catalogue des documents artistiques en photographie publiés par la Maison, A. Giraudon Éditeur-photographe, Paris.
- J. Hannavy 1976 Fox Talbot. An illustrated life of William Henry Fox Talbot, „Father of Modern Photography” 1800-1877, Shire Publications Ltd., Aylesbury.
- E. Hermange 1996 «La Lumière» et l'invention de la critique photographique (1851-1860), *Études photographiques*, nr. 1, p. 1-12.
- E.E.A. Lacan 1855 De la Photographie et ses diverses applications aux beaux-arts et aux sciences, *La Lumière*, an V, nr. 3, p. 11-12.
- L. Lebart, F. Gaillard 2011 Un naturaliste sur le terrain de la photographie, în F. Bordes, M.-D. Labails (eds.), *Eugène Trutat: savant et photographe*, Éditions du Muséum de Toulouse, Toulouse, p. 190-207.
- A. Liégard 1893 La photographie et l'archéologie, *Revue suisse de photographie*, vol. 5, nr. 1-2, p. 45-47.
- E. Loydreau 1857 *De la Photographie appliquée à l'étude de l'archéologie, notices lues à la Société d'histoire et d'archéologie de Chalon-sur-Saône les 26 juin 1856 et 30 juin 1857*, Imprimerie de A. Lambert, Beaune.
- E. Loydreau 1866 *De la Photographie appliquée à l'étude de l'archéologie, notices lues à la Société d'histoire et d'archéologie de Chalon-sur-Saône les 26 juin 1856 et 30 juin 1857*, Deuxième édition, Imprimerie de A. Lambert, Beaune.
- P. Martellièrre 1879 De la Photographie comme complément des études archéologiques, *Bulletin de la Société archéologique, scientifique et littéraire du Vendômois*, tom XVIII, p. 215-223.
- F. Martin-Sabon 1896 *Catalogue des photographies archéologiques faites dans les villes, bourgs et villages de l'Île-de-France et dans les provinces de Picardie, Normandie, Bretagne, Touraine: d'après les monuments, églises, châteaux, fermes, maisons, ruines, etc.*, Adolphe Giraudon Éditeur-photographe, Paris.
- F. Martin-Sabon 1899 *Supplément au catalogue des photographies archéologiques faites dans les villes, bourgs et villages de l'Île-de-France et dans les provinces de Picardie, Normandie, Bretagne, Touraine: d'après les monuments, églises, châteaux, fermes, maisons, ruines, etc.*, Adolphe Giraudon Éditeur-photographe, Paris.
- J.P. Métaillé 2011 Un humaniste aux Pyrénées, în F. Bordes, M.-D. Labails (eds.), *Eugène Trutat: savant et photographe*, Éditions du Muséum de Toulouse, Toulouse.
- E. Morgenstern 1904 Des musées de photographie documentaire en Australie, *Revue suisse de photographie*, vol. 16, p. 247-250.

- H. Person 1935 Notice sur F. Martin-Sabon (1846-1933), *Mémoires de la Société historique et archéologique de l'arrondissement de Pontoise et du Vexin*, nr. XLIV, p. 29-36.
- L. Régnier 1897 Les photographies archéologiques de Martin-Sabon, *Bulletin monumental*, tom II, vol. 62, p. 105-115.
- S. Reinach et alii 1890 S. Reinach, H. Saladin, R. Cagnat, P. Berger, H. Duveyrier, E. Babelon, *Instructions adressées par le Comité des Travaux Historiques et Scientifiques aux correspondants du Ministère de l'Instruction Publique. Recherche des antiquités dans le Nord de l'Afrique. Conseils aux archéologues et aux voyageurs*, Ernest Leroux Éditeur, Paris.
- A. Reynier 1896 La photographie des documents et d'objets précieux, *Le petit photographe économe*, an I, nr. 28, p. 217-219.
- H. Saladin 1890 Procédés à suivre pour photographier les documents archéologiques, în vol. S. Reinach et alii, *Instructions adressées par le Comité des Travaux Historiques et Scientifiques aux correspondants du Ministère de l'Instruction Publique. Recherche des antiquités dans le Nord de l'Afrique. Conseils aux archéologues et aux voyageurs*, Ernest Leroux Éditeur, Paris, p. 10-15.
- L. Schaaf 1979 The first photographically printed and illustrated book, *The Papers of the Bibliographical Society of America*, vol. 73, nr. 2, p. 209-224.
- P. Spencer 2012 Flinders Petrie, the Father of Egyptian Archaeological Photography, *The Egypt Exploration Society Newsletter*, p. 4-5.
- W.H.F. Talbot 1844 *The Pencil of Nature*, Longman, Brown, Green & Longmans, London.
- W.H.F. Talbot 1846 et alii 1846 W.H.F. Talbot, S. Birch, J. Bonomi, G.R. Gliddon, A.C. Harris, *The Talbotype applied to Hieroglyphics*, Reading, London.
- E. Trutat 1879 *La Photographie appliquée à l'archéologie. Reproduction des monuments, œuvres d'art, mobilier, inscriptions, manuscrits*, Gauthier-Villars Imprimeur-Libraire, Paris.
- E. Trutat 1902 Le passé, le présent, l'avenir de la photographie, *Revue suisse de photographie*, vol. 14, p. 5-12.
- E. Trutat 1903 La Photographie et l'archéologie, *Revue suisse de photographie*, vol. 15, p. 300-324.
- J. Vallery-Radot 1921 La Collection Martin-Sabon, *Bulletin de l'Art ancienne et moderne*, nr. 668, p. 80-83.

- L. Vidal 1871 De l'art photographique considéré au point de vue industriel. Mémoire lu à la séance publique du 15 novembre 1868 de la Société Statistique de Marseille, *Répertoire des travaux de la Société Statistique de Marseille*, tom XXVII, p. 129-151.
- E. Viollet-le-Duc 1860 *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, Librairies - Imprimeries réunies, Paris, tom 8, *Restauration*, p. 33.
- A. Yelles 2020 *Aux origines de la photographie archéologique. De Rome en Afrique*, Éditions Mergoil, Paris.

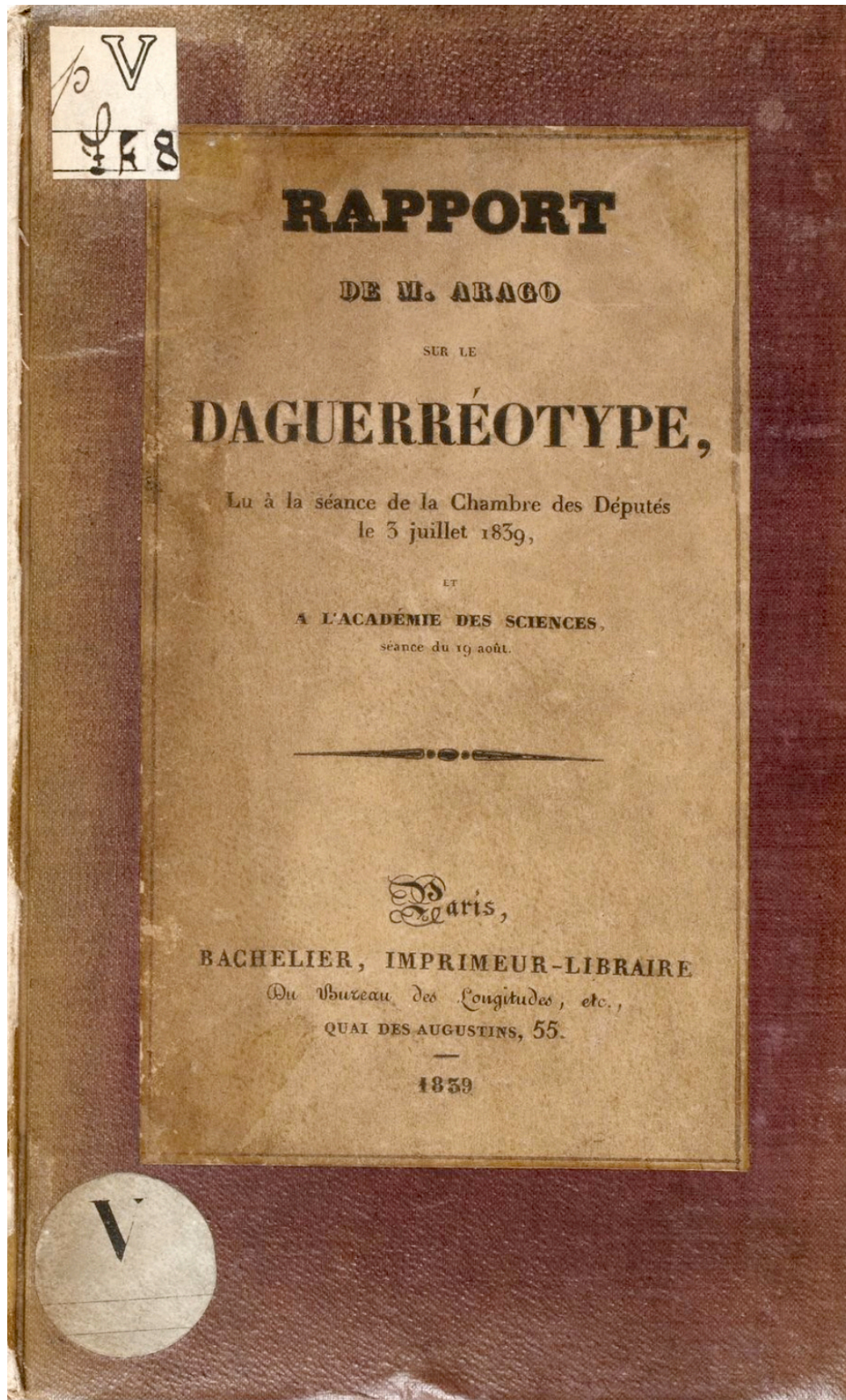

Fig. 1. Coperta lucrării lui Arago despre descoperirea fotografiei, 1839.
Cover of Arago's work on the discovery of photography, 1839.

Fig. 2. Coperta lucrării lui Fox Talbot, 1844.
Cover of Fox Talbot's work, 1844.

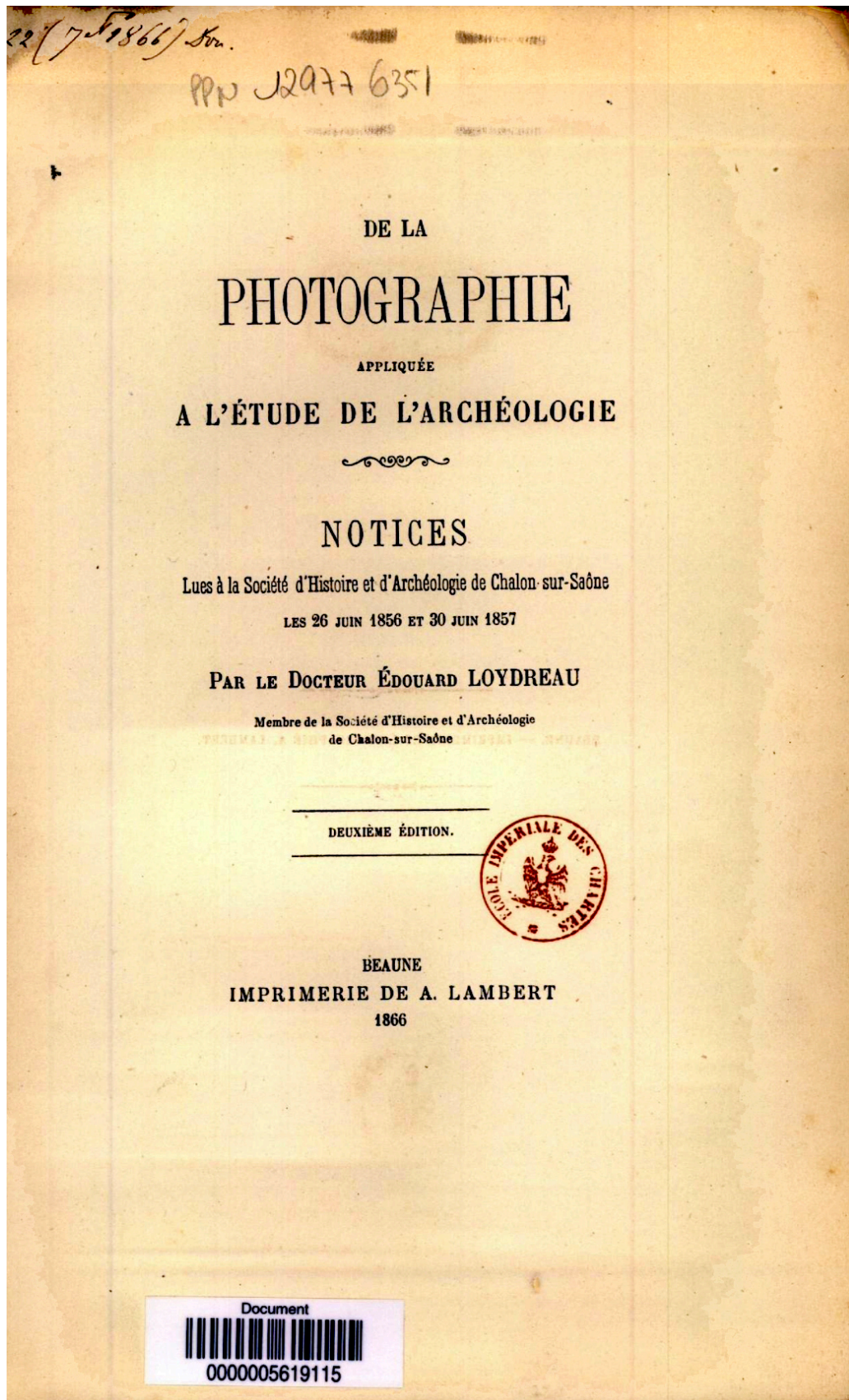

Fig. 3. Pagina de titlu a lucrării lui Loydreau despre arheologie și fotografie, 1866.
Title page of Loydreau's work on archaeology and photography, 1866.

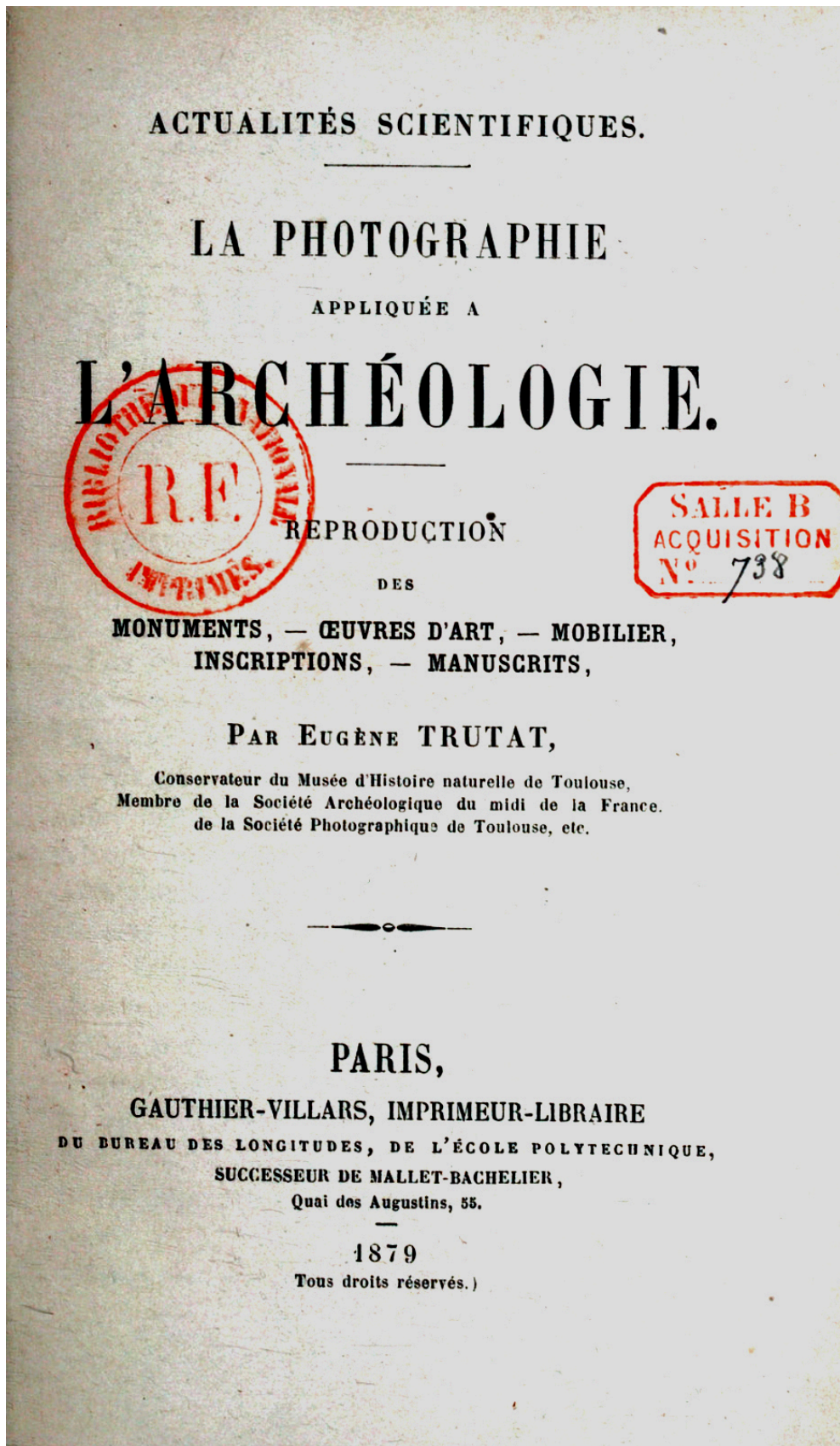

Fig. 4. Pagina de titlu a lucrării lui Trutat despre arheologie și fotografie, 1879.
Title page of Trutat's work on archeology and photography, 1879.

Fig. 5. Coperta catalogului de fotografii arheologice a lui Martin-Sabon, 1896.
Cover of Martin-Sabon's catalog of archaeological photographs, 1896.

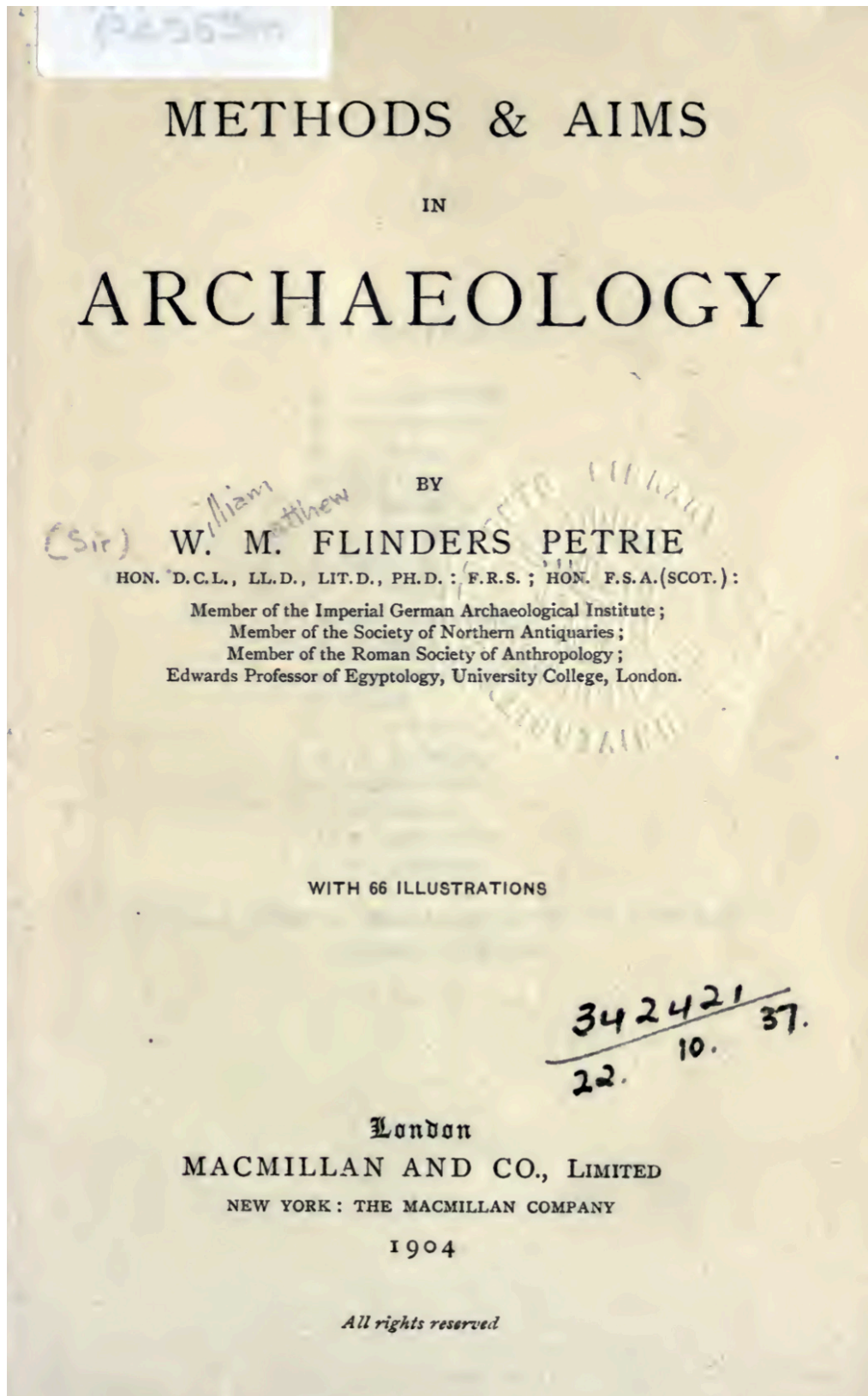

Fig. 6. Pagina de titlu a manualului lui Flinders Petrie, 1904.
Title page of Flinders Petrie's manual, 1904.